

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
ZESPÓŁ REALIZACJI
BADAŃ 621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17
INTERNET: <http://www.cbos.pl>

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89
E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/7/7/96

MATERIALNY POZIOM ŻYCIA GOSPODARSTW DOMOWYCH

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, STYCZEŃ '96

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

Od dłuższego czasu CBOS regularnie w swoich badaniach sondażowych podejmuje problematykę ekonomicznego wymiaru życia codziennego. Przedmiotem tych badań jest aktualizowanie danych na temat materialnych warunków życia oraz sposobów radzenia sobie gospodarstw domowych z trudnościami finansowymi. Ocena poziomu życia ankietowanych oparta na ich deklaracjach nie musi pokrywać się z obiektywnym opisem kondycji finansowej, ale jest dobrym wskaźnikiem poczucia bezpieczeństwa materialnego, społecznych frustracji i poczucia deprivacji.

DOCHODY

W analizach sytuacji materialnej gospodarstw domowych najczęściej bierze się pod uwagę trzy elementy: dochód bieżący na osobę, wyposażenie w dobra trwałe oraz sytuację mieszkaniową.

W okresie transformacji ustrojowej wymienione elementy sytuacji materialnej zmieniały się w różnych kierunkach: dochody realne spadły, wyposażenie gospodarstw domowych wzrosło, a sytuacja mieszkaniowa pozostała w zasadzie bez zmian¹. Obecnie, kiedy jedynym ogranicznikiem konsumpcji są pieniądze, najlepszym wskaźnikiem sytuacji materialnej jest wysokość dochodu na osobę w rodzinie. W rezultacie dochód stał się podstawowym czynnikiem określającym zarówno zagrożenie ubóstwem, jak i zamożność oraz bogactwo.

Struktura źródeł uzyskiwanych dochodów jest od dłuższego czasu dość stabilna². Podstawowym źródłem utrzymania dla niespełna połowy ankietowanych są dochody z pracy, a dla nieco więcej niż połowy - dochody z innych źródeł, wśród których największą część stanowią emerytury i renty. Ponadto jedna piąta badanych deklaruje podejmowanie dodatkowych prac zarobkowych.

---

¹ L. Beskid, R. Milic-Czeraniak, Z. Sufin: "Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna. Procesy przystosowywania się w mikroskali". Wyd. IFiS PAN, Warszawa 1995.

² Badanie "Aktualne problemy i wydarzenia" (66), 9-12 listopada '95, reprezentatywna próba losowa dorosłej ludności kraju (N=1254).

Tabela 1. Struktura źródeł utrzymania według terminów badań

w procentach

Główne źródła utrzymania	IV '94	X '94	IV '95	XI '95
Dochody z pracy w głównym miejscu zatrudnienia	48	48	48	46
Dochody z innych źródeł w tym:	52	52	52	54
renty i emerytury	37	37	35	33
Dochody z dodatkowych prac zarobkowych	15	20	18	21

Średni deklarowany dochód na osobę w gospodarstwie domowym w listopadzie '95 wynosił 311 zł. W porównaniu ze średnim dochodem na osobę, deklarowanym w kwietniowym sondażu CBOS, dochód ten był o 21% wyższy, czyli mniej więcej tyle, ile wynosiła inflacja mierzona wzrostem cen konsumpcyjnych³.

Tabela 2. Dochody na osobę w rodzinie według wykształcenia

w procentach

Deklarowany dochód na osobę w rodzinie	Ogółem	Wykształcenie			
		podstawowe	zasadnicze zawodowe	średnie	wyższe
Poniżej 125 zł	15	19	20	8	2
125 - 199	14	13	18	14	0
200 - 274	27	31	30	24	12
275 - 324	15	16	11	17	13
325 i powyżej	29	21	20	37	72

³ Dane: "Życie Gospodarcze", 12 listopada '95.

Wicepremier Grzegorz Kołodko prognozował 17% inflację na rok 1995. W listopadzie przewidywał, że od grudnia '94 do grudnia '95 inflacja wyniesie 22,5-22,8%. Dane: "Nowa Europa", 30 listopada '95.

Wysokość dochodu na osobę w rodzinie wyraźnie związana jest z wykształceniem ankietowanych: im wyższe wykształcenie, tym większe prawdopodobieństwo osiągnięcia relatywnie wyższych dochodów.

W najtrudniejszej sytuacji ekonomicznej znajdują się gospodarstwa robotników niewykwalifikowanych i osób bezrobotnych: 33% rodzin robotników niewykwalifikowanych i 38% rodzin bezrobotnych osiąga dochody poniżej 125 zł na osobę. Najniższe dochody deklaruje również 28% rolników i co czwarty mieszkaniec wsi.

Wysokość dochodów związana jest z wielkością miejsca zamieszkania: im większe miasto, tym większy odsetek osiągających wysokie dochody i deklarujących dobre warunki materialne swoich rodzin⁴.

Ciekawe, że emeryci, grupa powszechnie w opinii społecznej uchodząca za najuboższą, deklarują średni dochód na osobę w wysokości 333 zł, czyli powyżej średniej deklarowanej przez ogół gospodarstw domowych⁵. Kategoria "emeryci i renciści" bardzo często w badaniach społecznych traktowana łącznie, w istocie jest wewnątrznie bardzo zróżnicowana. Renciści osiągają średnie dochody na osobę w wysokości 251 zł. Niższy średni dochód na jedną osobę w gospodarstwie deklarują tylko bezrobotni i wynosi on 172 zł. Najwyższy średni dochód na osobę (527 zł) deklarują osoby z wyższym wykształceniem.

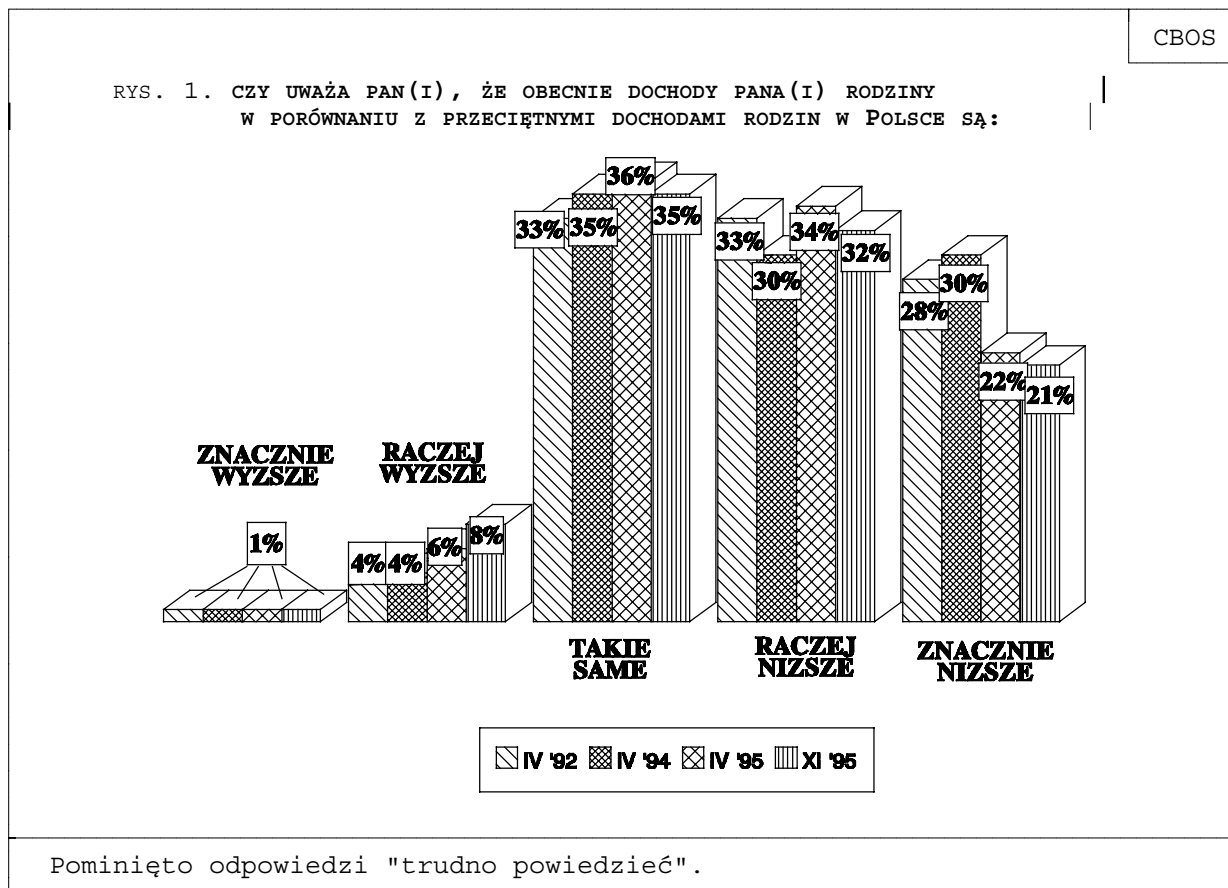
Trzeba podkreślić, że ocena sytuacji materialnej ankietowanych - oparta na ich deklaracjach - jest zawodna. Z różnych powodów ludzie mają tendencję do zaniżania swoich dochodów: zawodzi pamięć, chcą ukryć nielegalne dochody (nieopodatkowane), nie wliczają dochodów z prac dodatkowych lub nie podają informacji o dochodach innych członków wspólnie prowadzonego gospodarstwa domowego. Powszechnie też występuje skłonność do relatywizowania własnej sytuacji finansowej względem innych.

---

⁴ Zob. tabele aneksowe.

⁵ Trzeba jednak podkreślić, że gospodarstwa emeryckie częściej niż gospodarstwa pracownicze są jednoosobowe. Trudna sytuacja finansowa emerytów może więc być konsekwencją ponoszenia wszystkich kosztów utrzymania mieszkania przez jedną osobę.

Największa część ankietowanych jest zdania, że ich dochody kształtują się na poziomie dochodów innych rodzin w Polsce.

Można powiedzieć, że w ciągu ubiegłego roku nie zmieniło się samopoczucie dotyczące uzyskiwania dochodów w porównaniu z innymi rodzinami w Polsce. Nadal ponad połowa rodzin ma poczucie upośledzenia ekonomicznego i postrzega innych ludzi jako znajdujących się w lepszej kondycji finansowej.

Tabela 3. Ocena własnych dochodów w porównaniu z przeciętnymi dochodami w Polsce według grup społeczno-zawodowych

w procentach

Grupy społeczno-zawodowe	Październik '94			Listopad '95		
	wyższe od przeciętnych	przeciętne	niższe od przeciętnych	wyższe od przeciętnych	przeciętne	niższe od przeciętnych
Pracujący						
- kadra kierownicza i inteligencja	33	27	41	31	42	26
- pracownicy umysłowi niższego szczebla	11	54	33	12	54	33
- pracownicy fizyczno-umysłowi	5	51	44	15	44	38
- robotnicy wykwalifikowani	8	41	51	5	36	57
- robotnicy niewykwalifikowani	1	46	53	0	33	64
- rolnicy	9	31	60	3	27	67
- prywatni przedsiębiorcy	13	63	24	36	42	15
Bierni zawodowo						
- renciści i emeryci**	4	26	65	2 8	23 31	71 58
- uczniowie i studenci	5	57	29	17	43	34
- bezrobotni	2	23	74	4	17	78
- gospodynie domowe	2	37	56	5	47	44
* Pominięto odpowiedzi "trudno powiedzieć".						
** W roku 1994 kategorię "emeryci i renciści" traktowano łącznie.						

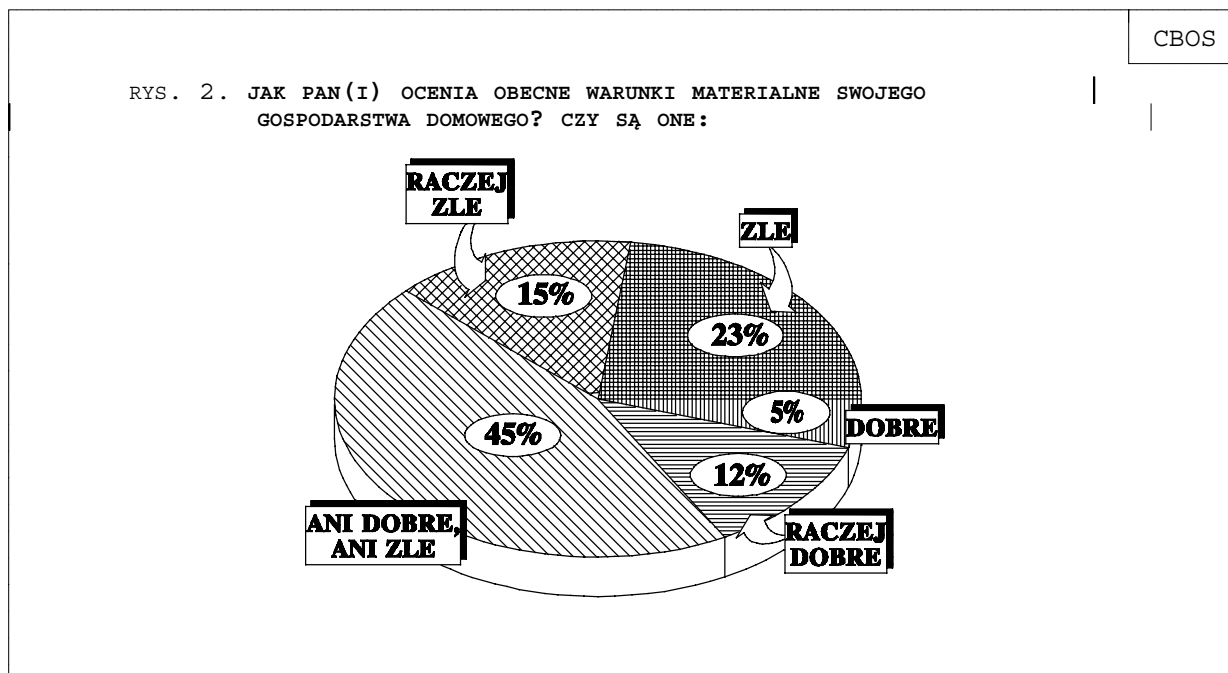
Dochody wyższe od przeciętnych deklaruje prawie co trzecia osoba z wyższym wykształceniem (31%), blisko co trzeci przedstawiciel kadry kierowniczej i inteligencji oraz 36% pracujących na własny rachunek. Deprywację względem dochodów innych rodzin najczęściej - poza bezrobotnymi (78%) - deklarują renciści (71%), rolnicy (67%), robotnicy niewykwalifikowani (64%), osoby niżej wykształcone (67%) i mieszkańcy wsi (63%).

Obecnie więcej niż przed rokiem przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji oraz prywatnych przedsiębiorców sytuuje swoje dochody powyżej przeciętnej. Jednocześnie robotnicy niewykwalifikowani w większym stopniu niż przed rokiem postrzegają jako niższe swoje dochody w stosunku do dochodów osiągniętych przez inne rodziny w Polsce. Potwierdza to dane z innych badań CBOS wyraźnie wskazujących na związek pozycji ekonomicznej respondentów z ich wykształceniem, posiadanymi kwalifikacjami i przedsiębiorczością.

Inne grupy społeczno-zawodowe nie zmieniły znacząco relatywnej oceny własnych dochodów.

OCENA WARUNKÓW MATERIALNYCH I WARUNKÓW ŻYCIA

Największa część badanych ocenia sytuację swojego gospodarstwa domowego jako średnią. Istotne jednak jest to, że odsetki osób deklarujących skrajnie różne warunki materialne świadczą o ponad czterokrotnie większej sferze niedostatku niż dobrobytu.

Złe warunki materialne ("złe" i "raczej złe" łącznie) częściej niż inni deklarują ankietowani o niskim poziomie wykształcenia i niskich kwalifikacjach zawodowych, ale najczęściej - co zresztą oczywiste - osoby o najniższych dochodach (75%) i bezrobotni (64%).

Poziom wykształcenia, kwalifikacje zawodowe i wysokość dochodów wyraźnie współwystępują ze sobą, tworząc zespół cech wzajemnie powiązanych, określających pozycję ekonomiczną respondentów.

Warto zauważyć, że jakkolwiek deklarowana sfera niedostatku ("złe" i "raczej złe" warunki łącznie) ma większy zasięg społeczny niż sfera dostatku ("dobre" i "raczej dobre" warunki łącznie), to relatywnie - w porównaniu z kwietniem '95 - można mówić o poprawie samopoczucia ekonomicznego. W kwietniu '95 odsetek osób deklarujących złe warunki materialne swoich gospodarstw domowych ponad trzykrotnie (dokładnie 3.2 razy) przewyższał odsetek ankietowanych deklarujących dobrą kondycję finansową swoich rodzin. W listopadzie proporcje te zmieniły się: rodzin dobrze sytuowanych było dwukrotnie (dokładnie 2.2 razy) mniej niż rodzin źle sytuowanych przy jednoczesnym wzroście (o 4 punkty) odsetka osób deklarujących dobrą kondycję ekonomiczną.

Zważywszy na to, że ludzie mają skłonność do zaniżania swoich prawdziwych dochodów i nieobnoszenia się z poprawą bytu, wydaje się uzasadnione odczytanie tej zmiany jako wskaźnika poprawy samooceny warunków materialnych rodzin w Polsce. Oczywiście mówimy w tym przypadku o ocenie społecznego zasięgu sfer niedostatku i dostatku abstrahując od faktycznego dystansu dzielącego ubóstwo od bogactwa, pogłębiającego się ubożenia biednych, narastającego bogacenia osób zamożnych i wszystkich innych zjawisk związanych z pauperyzacją i polaryzacją ekonomiczną społeczeństwa.

Tabela 4. Ocena warunków materialnych gospodarstwa domowego według terminów badań
w procentach

Jak Pan(i) ocenia obecne warunki materialne swojego gospodarstwa domowego?	Wskazania respondentów według terminów badań			
	IV '93	IV '94	IV '95	XI '95
Dobrze	15	11	13	17
Ani dobrze, ani źle	44	45	45	45
Źle	41	44	42	38

Pod koniec ubiegłego roku badani nieznacznie lepiej niż w kwietniu '95 oceniali swoje warunki życia. Jest to kategoria szersza od oceny warunków materialnych, zawiera bowiem ocenę całego kontekstu życia społecznego decydującego o postrzeganiu warunków życia na co dzień. W listopadzie co piąty ankietowany (20%) deklarował, że jemu i jego rodzinie żyje się dobrze (w kwietniu - 17%), a co czwarty (24%) oceniał, że żyje mu się źle (w kwietniu - 28%). Pozostałe osoby (56%) stwierdzały, że im i ich rodzinom żyje się "ani dobrze, ani źle".

Wprawdzie tylko nieliczni deklarowali poprawę warunków życia, ale znacznie mniej osób (o 15 punktów) niż w kwietniu '95 przyznawało, że ich warunki życia w ciągu ostatnich 12 miesięcy ulegały pogorszeniu. Najwięcej osób deklarowało swego rodzaju stabilizację.

Tabela 5. Ocena warunków życia w ciągu roku według terminów badań

w procentach

Czy w porównaniu z sytuacją sprzed 12 miesięcy Panu(i) i Pana(i) rodzinie żyje się:				
	IV '94	X '94	IV '95	XI '95
- znacznie lepiej	0	1	1	1
- nieco lepiej	7	10	8	11
- tak samo jak rok temu	44	32	36	47
- nieco gorzej	27	36	34	29
- znacznie gorzej	20	20	21	11
Trudno powiedzieć	2	1	1	1

Deklarowane zmiany warunków życia w grupach socjodemograficznych przebiegały następująco:

Tabela 6. Zmiany warunków życia w ciągu ostatniego roku

w procentach

Czy w porównaniu z sytuacją sprzed 12 miesięcy Panu(i) i Pana(i) rodzinie żyje się:			
	lepiej	tak samo jak rok temu	gorzej
Ocena własnych warunków materialnych			
złe	5	36	58
średnie	13	51	35
dobrze	27	61	13
Wykształcenie			
podstawowe	11	48	40
zasadnicze zawodowe	8	50	41
średnie	14	44	42
wyższe	28	42	30
Dochody na 1 osob			
poniżej 125 zł	9	36	55
125 - 199	6	47	46
200 - 274	9	48	41
275 - 324	15	47	38
325 i powyżej	17	50	33
* Pominięto odpowiedzi "trudno powiedzieć".			

Ogólnie można skonstatować, że wyższe wykształcenie i wyższe kwalifikacje sprzyjały poprawie warunków życia w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Wyniki tych i wszystkich innych sondaży CBOS upoważniają do stwierdzenia, że w obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej najlepiej radzą sobie osoby, które z racji poziomu wykształcenia i posiadanych kwalifikacji są atrakcyjne na rynku pracy.

Jednocześnie warunki życia ponad połowy osób najslabszych ekonomicznie ulegały w tym czasie dalszemu pogorszeniu. Można więc mówić o narastającym rozwarstwieniu społeczeństwa. Prawdopodobnie długotrwały brak pieniędzy, niedostatek i brak pewności zatrudnienia, często związany z brakiem wykształcenia i kwalifikacji, powodują narastanie poczucia upośledzenia ekonomicznego i społecznego.

OCENA POZIOMU ŻYCIA I SPOSÓB GOSPODAROWANIA PIENIĘDZMI W BUDŻETACH DOMOWYCH

W okresie od maja '93 do kwietnia '95 deklaracje dotyczące oceny sposobu gospodarowania pieniędzmi we własnym gospodarstwie domowym były bardzo stabilne. W kolejnych trzech sondażach ponad połowa ankietowanych deklarowała życie skromne lub ubogie. W listopadzie '95 nastąpiła w tej dziedzinie niewielka poprawa: łącznie 45% badanych składało tego rodzaju deklaracje. Po raz pierwszy - w porównywanym okresie - odsetek deklarujących życie na poziomie średnim i powyżej średniego przewyższył odsetek oceniających życie własnych rodzin poniżej poziomu średniego. Przybyło nieco gospodarstw żyjących dostatnio. Są to niewielkie zmiany, mieszczące się w granicach błędu statystycznego, ale ze względu na stabilną ocenę poziomu życia w poprzednich pomiarach godne są zauważenia i odnotowania.

Tabela 7. Ocena sposobu gospodarowania pieniędzmi we własnym gospodarstwie domowym w procentach

Które z wymienionych określić najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania pieniędzmi w Pana(i) gospodarstwie domowym?	Wskazania respondentów według terminów badań			
	V '93	IV '94	IV '95	XI '95
Żyjemy bardzo biednie - nie starcza mi (nam) nawet na podstawowe potrzeby	9	9	9	6
Żyjemy skromnie - musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	42	43	42	39
Żyjemy średnio - starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	45	44	45	49
Żyjemy dobrze - starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania	3	3	3	5
Żyjemy bardzo dobrze - mogę (możemy) pozwolić sobie na pewien luksus	0	0	1	1

Warto podkreślić, że w porównaniu z kwietniem '95 w listopadzie wyraźnie poprawiła się sytuacja materialna gospodarstw osób bezrobotnych, robotników niewykwalifikowanych i rolników, a zatem grup najuboższych ekonomicznie. Życie w biedzie (nie starcza na zaspokojenie podstawowych potrzeb) deklarowało 18% bezrobotnych (w kwietniu 28%) i 5% robotników niewykwalifikowanych (w kwietniu 18%). W listopadzie dostatnie życie (starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania) deklarował co dziesiąty rolnik, podczas gdy w kwietniu takie deklaracje złożyło tylko 2% rolników⁶. Trzeba jednak zastrzec, że w przypadku rolników może to być zmiana sezonowa, związana z porą roku, w której rolnicy uzyskują najwyższe dochody.

⁶ Zob. komunikat z badań CBOS: "Sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych", maj '95.

Z odpowiedzi badanych wynika, że w biedzie żyje co dziesiąty rencista (11%) i 17% ankietowanych osiągających najniższe dochody na osobę w rodzinie. Obydwie te grupy w dominującej większości (odpowiednio 64% i 78%) znajdują się we własnej ocenie poniżej średniego poziomu życia rodzin w Polsce.

Ponadprzeciętny poziom życia swojego gospodarstwa domowego deklaruje co czwarty przedsiębiorca (25%) i mniej więcej taki sam odsetek oceniających swoje warunki materialne jako dobre (27%).

Sposób gospodarowania budżetem domowym wykazuje związek z wykształceniem ankietowanych i z ich pozycją społeczną.

Tabela 8. Ocena sposobu gospodarowania pieniędzmi w zależności od wykształcenia
w procentach

Które z wymienionych określić najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania pieniędzmi w Pana(i) gospodarstwie domowym?	Wskazania respondentów z wykształceniem			
	podstawowym	zasadniczym zawodowym	średnim	wyższym
Żyjemy bardzo biednie - nie starcza mi (nam) nawet na podstawowe potrzeby	10	5	5	1
Żyjemy skromnie - musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	49	42	28	22
Żyjemy średnio - starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	37	49	59	63
Żyjemy dobrze - starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania	3	4	7	13
Żyjemy bardzo dobrze - mogę (możemy) pozwolić sobie na pewien luksus	0	1	1	1

Im wyższe wykształcenie ankietowanych, tym większy odsetek deklarujących życie na poziomie średnim i powyżej średniego i tym mniejszy odsetek żyjących skromnie i biednie. Oczywiście żadna grupa społeczna nie jest jednorodna ze względu na sytuację ekonomiczną gospodarstw. Wśród grup generalnie znajdujących się w korzystniejszej sytuacji ekonomicznej jest również znaczny odsetek gospodarstw deklarujących skromny lub ubogi poziom życia. W taki sposób ocenia możliwości budżetowe swoich rodzin jedna czwarta (26%) przedstawicieli kadry kierowniczej i inteligencji oraz niemal co czwarta osoba (23%) z wyższym wykształceniem i osiągająca relatywnie najwyższe dochody.

ASPIRACJE EKONOMICZNE

Według deklaracji ankietowanych, pod koniec ubiegłego roku średni dochód na osobę w rodzinie wynosił 311 zł. Przeciętne gospodarstwo domowe składało się średnio z czterech osób, a zatem średni dochód przeciętnego gospodarstwa domowego biorącego udział w listopadowym sondażu wynosił 1240 zł.

Średnie miesięczne wynagrodzenie netto w sektorze przedsiębiorstw wyniosło w październiku 801,49 zł, a miesięczna emerytura i renta pracownicza brutto - 448,88 zł⁷.

W opinii badanych, przeciętna rodzina potrzebowałaby na zaspokojenie jedynie podstawowych potrzeb około 342.00 zł na osobę miesięcznie. Oznacza to, że w rodzinach osiągających dochody na osobę na poziomie średniej wartości dla badanej zbiorowości nie wystarcza nawet na zaspokojenie podstawowych, bieżących potrzeb gospodarstwa domowego. W najlepszej sytuacji pod tym względem są rodziny jedno-, dwu- i trzyosobowe, w których deklarowane średnie dochody na osobę przewyższają deklarowaną kwotę niezbędną do zaspokojenia potrzeb na poziomie podstawowym.

---

⁷ GUS, "Biuletyn Statystyczny", 21 listopada '95.

Tabela 9. Średni deklarowany dochód na osobę według wielkości gospodarstwa domowego

Liczba osób w gospodarstwie	Średni dochód na osobę w rodzinie
1 osoba	452.00
2 osoby	364.00
3 osoby	348.00
4 osoby	288.00
5 osób	221.00
6 osób i więcej	267.00

Skalę braków finansowych i aspiracji ekonomicznych najlepiej oddaje dystans między osiąganymi dochodami a wyobrażeniem o wysokości dochodów umożliwiającym zaspokojenie potrzeb na różnych poziomach.

Tabela 10. Pożądany miesięczny dochód na osobę w rodzinie umożliwiający zaspokojenie potrzeb na różnych poziomach

w nowych złotych

	Ile powinien wynosić dochód na osobę w rodzinie, aby można było:		
	zaspokajając jedynie podstawowe potrzeby	żyć na średnim poziomie	żyć dostatnio bez problemów finansowych
Deklarowany dochód na osobę			
poniżej 125	243	398	664
125 - 199	290	454	760
200 - 274	317	497	795
275 - 324	377	540	884
325 i powyżej	425	567	1023
Ocena warunków materialnych			
złe	337	518	854
średnie	343	530	857
dobrze	361	565	914

Warto zauważyć, że bez względu na samoocenę kondycji materialnej własnego gospodarstwa domowego wysokość pożądanego dochodu na osobę, umożliwiającego zaspokojenie potrzeb na różnych poziomach, jest bardzo zbliżona. Może to oznaczać, że ankietowani bardzo realistycznie oceniają koszty życia, a ich wyobrażenia o różnych poziomach życia są zbliżone.

Aspiracje ekonomiczne i wyobrażenia związane z poziomem życia są zróżnicowane w zależności od osiągniętych dochodów. Im wyższy dochód, tym wyższe aspiracje ekonomiczne na każdym poziomie zaspokojenia potrzeb. Wysokość dochodów niezbędna do zaspokojenia podstawowych potrzeb w najwyższej grupie dochodowej wystarczyłaby na życie na średnim poziomie rodzinom niżej uposażonym. Na życie bez trosk materialnych osoby najlepiej zarabiające potrzebowałyby niemal dwa razy tyle, ile respondenci osiągający najniższe dochody.

Jednakowe wyobrażenia o pieniądzach zapewniających dostatnie życie mają osoby z wyższym wykształceniem, kadra kierownicza i inteligencja oraz prywatni przedsiębiorcy. O materialnych możliwościach zaspokojenia podstawowych potrzeb zbliżone opinie mają robotnicy, rolnicy i pracownicy fizyczno-umysłowi. Najniższe aspiracje ekonomiczne - na każdym poziomie - deklarują bezrobotni.

KOSZTY WYŻYWIENIA I UTRZYMANIA

Według danych GUS, w porównaniu z analogicznym okresem roku 1994 ceny towarów i usług konsumpcyjnych w październiku '95 były wyższe o ponad 22%, a w okresie od stycznia '95 do października '95 o ponad 29%. Spośród towarów żywnościowych najbardziej podrożały ziemniaki, warzywa, owoce i ich przetwory, a następnie nabiał i jaja. Wzrosły także, choć w mniejszym stopniu, ceny mięsa i przetworów oraz ryb i przetworów. Na ogólną dynamikę cen artykułów nieżywnościowych wpłynął sezonowy wzrost cen obuwia i ubrania oraz dalszy wzrost cen opału. Ponadto znacznie wzrosły ceny wydawnictw, zwłaszcza gazet i czasopism.

W listopadowym sondażu pytaliśmy respondentów, ile wynoszą całkowite wydatki gospodarstw domowych związane z wyżywieniem rodziny i utrzymaniem mieszkania.

Średni miesięczny koszt wyżywienia rodziny (w tym również korzystanie ze stołówek i jedzenie obiadów poza domem) w całej badanej zbiorowości wyniósł 468 zł i w porównaniu z kwietniem wzrósł o 55 zł.

Średni koszt utrzymania mieszkania (tj. opał lub inne ogrzewanie, światło, gaz, czynsz, komorne, opłata za wynajmowane mieszkanie, pokój itp.) wyniósł 246 zł i był wyższy w porównaniu z kwietniem '95 o 24 zł.

Tabela 11. Średni koszt utrzymania rodziny według wielkości gospodarstwa
w nowych złotych

Liczba osób w gospodarstwie	Średni koszt wyżywienia	Średni koszt utrzymania mieszkania/domu
1	237	153
2	385	219
3	475	275
4	523	243
5	492	249
6 i więcej	530	273

Zrozumiałe, że wydatki na żywność kształtowane są przez kondycję ekonomiczną gospodarstw domowych (dochody, sytuację materialną), wielkość rodziny (liczbę osób do wyżywienia), miejsce zamieszkania (ceny żywności) oraz trudne do uchwycenia różnice kulturowe i potrzeby w tym zakresie.

Spśród grup socjodemograficznych najwyższe średnie koszty wyżywienia członków gospodarstwa domowego deklarują prywatni przedsiębiorcy (678 zł), a najniższe - renciści (381 zł). Zróżnicowanie międzygrupowe jest więc czytelne i znaczne.

Według deklaracji ankietowanych, mieszkaniec wielkiego miasta średnio wydaje na wyżywienie o ponad 150 zł więcej niż mieszkaniec wsi, a osoby z wykształceniem podstawowym deklarują koszty wyżywienia średnio o 187 zł niższe niż respondenci z wykształceniem wyższym (odpowiednio 398 zł i 585 zł).

Najniższe średnie koszty utrzymania domu/mieszkania deklarują mieszkańcy wsi (201 zł) i są one niższe o 75 zł od średnich kosztów utrzymania mieszkania w wielkim mieście (276 zł).

Wydatki na żywność i mieszkanie, co oczywiste, najwyraźniej kształtowane są przez dochody na osobę w rodzinie. Znacznie większe jest zróżnicowanie - w zależności od dochodów - wydatków na żywność niż na utrzymanie mieszkania.

Tabela 12. Średni koszt utrzymania rodziny według dochodów na osobę gospodarstwie
w nowych złotych

Dochód na osobę w gospodarstwie	Średni koszt wyżywienia	Średni koszt utrzymania mieszkania/domu
Poniżej 125	360	184
125 - 199	432	243
200 - 274	433	212
275 - 324	481	263
325 i powyżej	565	300

Dla zobiektywizowania całkowitych wydatków związanych z utrzymaniem rodziny dokonaliśmy analizy udziału deklarowanych średnich kosztów utrzymania (koszty wyżywienia i utrzymania domu łącznie) w całkowitym dochodzie gospodarstwa domowego (obliczonym w wyniku pomnożenia deklarowanego dochodu na osobę przez liczbę osób w rodzinie).

Tabela 13. Udział łącznych wydatków na wyżywienie i utrzymanie domu/mieszkania w całkowitych dochodach gospodarstwa w zależności od wysokości dochodu na osobę

Dochód na osobę w gospodarstwie	Udział kosztów utrzymania w całkowitych dochodach gospodarstw
Poniżej 125 zł	130%
125 - 199	104%
200 - 274	83%
275 - 324	86%
325 zł i powyżej	66%

Na tej podstawie można wnioskować, że w najtrudniejszej sytuacji są dwie najniższe grupy dochodowe (łącznie 29% ankietowanych), którym całkowite dochody nie pokrywają podstawowych kosztów utrzymania rodziny. O pewnych nadwyżkach finansowych, pozostałych po zaspokojeniu podstawowych, bieżących potrzeb gospodarstwa, można mówić właściwie tylko w grupie najlepiej sytuowanych finansowo (29% ankietowanych).

W tej sytuacji nie jest zaskoczeniem, że co czwarty badany (25%) deklaruje problemy z terminowym opłacaniem czynszu, co piątemu czasami brakuje pieniędzy na opłacenie rachunków za energię cieplną (22%), a co dziesiąty (10%) - ma kłopoty z opłatami za telefon. Nieliczni deklarują, że w minionym roku wcale nie płacili rachunków.

Tabela 14. Trudności z dokonywaniem opłat w ciągu ostatniego roku w zależności od uzyskiwanych dochodów

w procentach

Wysokość dochodu na osobę w rodzinie	Czy w ciągu ostatniego roku miał(a) Pan(i) jakieś trudności w uiszczaniu opłat za:			
	nigdy	czasem	często	w ogóle nie płaciliśmy rachunków
MIESZKANIE/DOM (N=1081)				
Poniżej 125 zł	49	28	15	8
125 - 199	63	24	12	1
200 - 274	73	19	6	2
275 - 324	77	19	3	1
325 i powyżej	84	12	4	0
GAZ, ELEKTRYCZNOŚĆ (N=1227)				
Poniżej 125 zł	59	27	10	4
125 - 199	66	24	10	0
200 - 274	79	16	4	1
275 - 324	77	21	2	0
325 i powyżej	87	9	4	0
TELEFON (N=518)				
Poniżej 125 zł	68	18	8	6
125 - 199	87	6	7	0
200 - 274	86	10	3	1
275 - 324	87	12	0	2
325 i powyżej	92	6	1	1

Nie płacą rachunków najczęściej osoby będące w najtrudniejszej sytuacji ekonomicznej. Natomiast okresowe kłopoty z uiszczaniem opłat (łącznie "czasami" i "często") mają przedstawiciele wszystkich grup socjodemograficznych.

W listopadzie '95 - w porównaniu z kwietniem '95 - dwa razy więcej osób najniżej zarabiających deklaroowało, że nie płaci rachunków za czynsz i energię ciepłą.

DEPRYWACJA POTRZEB

Odpowiadając na pytanie o sposób gospodarowania budżetem domowym, 45% ankietowanych określiło, że ich gospodarstwa żyją poniżej poziomu średniego, w tym 6% zadeklarowało brak pieniędzy na zaspokojenie nawet podstawowych potrzeb.

Przed przystąpieniem do omówienia deprivacji potrzeb konieczne jest poczynienie pewnych zastrzeżeń. W kręgu naszego zainteresowania pozostaje **poczucie braku jako symptom deprivacji, upośledzenia i frustracji**. Abstrahujemy zarówno od teoretycznego rozumienia potrzeb, ich charakteru, poziomu, jak i faktycznie istniejących braków w gospodarstwach domowych. Deklaracje ankietowanych dotyczące finansowych możliwości zaspokojenia potrzeb w jednym przypadku mogą oznaczać dobrą kondycję finansową, w innym zaś - niski poziom potrzeb lub ich brak (na przykład potrzeb związanych z wykształceniem).

Ponad połowa respondentów zadeklarowała, że w minionym roku ich rodziny odczuły brak pieniędzy na zakup ubrania i butów. Te braki wymieniane są na pierwszym miejscu. Prawdopodobnie chodzi zatem o kupno nowych, ciepłych rzeczy na zimę. Niezaspokojenie tego rodzaju potrzeb najczęściej deklarują osoby najuboższe (osiągające najniższe dochody, deklarujące złe warunki materialne swoich rodzin). Wśród aktywnych zawodowo deprivację potrzeb w zakresie odzieży i obuwia najczęściej deklarują robotnicy niewykwalifikowani (77%), a wśród osób zawodowo biernych - bezrobotni (74%).

Tabela 15. Deprywacja potrzeb w ciągu ostatniego roku

w procentach

Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się Panu(i) lub w Pana(i) gospodarstwie domowym, że nie starczyło pieniędzy na:		
	Zdarzały się takie sytuacje	Nie było takich sytuacji
- zakup ubrania, butów	57	42
- wydatki związane z życiem kulturalnym (zakup książek, czasopism, biletów do teatru, na koncert)	47	49
- zakup żywności	37	62
- wydatki związane z leczeniem	37	62
- zakup środków czystości, wydatki na higienę osobistą	22	77
- wydatki związane z nauką, kształceniem	22	73
* Pominięto odpowiedzi "trudno powiedzieć".		

Ponad jedna trzecia gospodarstw domowych odczuwa brak pieniędzy na zakup żywności. Są to przede wszystkim gospodarstwa osób ogólnie słabszych ekonomicznie (ponad połowa osób osiągających najniższe dochody, nisko wykształconych, nisko kwalifikowanych, bezrobotnych). Paradoksalnie - większą deprywację potrzeb w zakresie wyżywienia deklarują mieszkańcy wsi i małych miasteczek niż mieszkańcy miast średnich i dużych. Braki w tej dziedzinie deklaruje 41% mieszkańców wsi i 44% badanych zamieszkałych w małych miastach (dla porównania - 21% mieszkańców wielkich miast).

Brak pieniędzy na zaspokojenie różnorodnych potrzeb jest zdeterminowany przez sytuację ekonomiczną gospodarstw. Niezależnie od charakteru potrzeb (leczenie, higiena, wykształcenie), największe braki deklarują osoby o niskim statusie społecznym i ekonomicznym. Inne zmienne kryterialne wskazują na środowiskowe zróżnicowanie potrzeb. Na przykład na naukę najczęściej (28%) brakuje pieniędzy - pomijając kryterium ekonomiczne - w gospodarstwach osób w wieku 35-44 lata (rodzice wychowujący niesamodzielne ekonomicznie dzieci). Brak pieniędzy na leczenie najczęściej deklarują renciści (57%). Brak funduszy na wydatki związane z życiem kulturalnym częściej odczuwają kobiety (50%) niż mężczyźni (44%). Ciekawe, że wykształcenie

nie różnicuje deprivacji potrzeb kulturalnych. Brak pieniędzy na wydatki związane z życiem kulturalnym deklarują w takim samym stopniu osoby z wykształceniem podstawowym (44%), jak i legitymujące się wykształceniem wyższym (44%). Skądinąd wiadomo, że osoby z wyższym wykształceniem w znacznie większym stopniu uczestniczą w życiu kulturalnym i ponoszą znacznie większe wydatki z tym związane niż osoby mniej wykształcone. W istocie jest to problem złożony, inaczej bowiem przebiega zaspokojenie potrzeb podstawowych, a inaczej potrzeb wyższego rzędu, do których zaliczane jest uczestnictwo w kulturze. W tym konkretnym przypadku chodzi o to, że poczucie braku mogą w takim samym stopniu deklarować osoby, które ze względów finansowych nie uczestniczą w życiu kulturalnym, jak i osoby o wysoko rozwiniętych tego rodzaju potrzebach, uczestniczące w nim relatywnie aktywniej od innych i przeznaczające na ten cel znaczne sumy.

REAKCJE NA BRAK PIENIĘDZY

Z listopadowego badania, że w miesiącu poprzedzającym je 12% respondentów nie miało żadnych niedoborów finansowych. Brak wszelkich kłopotów finansowych deklarował co trzeci przedsiębiorca (37%), co czwarta osoba z wyższym wykształceniem (24%), co piąty przedstawiciel kadry kierowniczej i inteligencji (22%) oraz ponad dwie piąte (45%) respondentów deklarujących dobre warunki materialne.

W przeważającej części gospodarstw domowych (88%) wystąpiły jednak niedobory finansowe, z którymi radzono sobie na różne sposoby.

Od dłuższego czasu najpowszechniejszą reakcją na brak pieniędzy w budżecie domowym jest ograniczanie wydatków i rezygnacja z bieżących potrzeb. Pasywne reakcje na niedobory finansowe (rezygnacja, ograniczanie, zadłużanie się, korzystanie z pomocy innych) pozostaje od lat na tym samym poziomie. W listopadzie '95, podobnie jak rok temu oraz dwa i pół roku wstecz, co dziesiąty ankietowany był podopiecznym instytucji pomocy społecznej, co czwartego wspomagała rodzina, mniej więcej taka sama część badanych ratowała się w trudnej sytuacji finansowej zaciąganiem pożyczki. Można więc uznać, że są to powszechne, wypróbowane sposoby radzenia sobie w życiu. Ta ostatnia forma trudna jest do zdefiniowania: może to być

bowiem zarówno wynik biernego pogodzenia się z losem (pożyczka na bieżące potrzeby rodziny), jak i strategia ekonomiczna związana z aktywnym zapobieganiem kłopotom finansowym (pożyczka inwestycyjna).

Na uwagę zasługuje wzrost aktywnej postawy w radzeniu sobie z niedostatkiem. W październiku '95 co trzeci ankietowany podejmował dodatkowe prace zarobkowe. Trzeba jednak pamiętać, że dodatkowe zarabkowanie wynika nie tylko z przyjmowania aktywnej postawy wobec braku funduszy w budżecie domowym, ale uwarunkowane jest także możliwościami rynku pracy w miejscu zamieszkania. Może więc zanotowaną zmianę należy odczytywać nie jako wzrost aktywności w radzeniu sobie z kłopotami finansowymi, ale jako zwiększenie się możliwości dodatkowego zarabkowania.

Z deklarowanych reakcji na brak pieniędzy wynika, że co czwarty ankietowany w trudnych chwilach sięga do rezerw finansowych (do oszczędności gotówkowych).

Tabela 16. Sposoby radzenia sobie z niedoborem finansowym

w procentach

Czy w poprzednim miesiącu Pan(i) i Pana(i) gospodarstwo domowe było zmuszone czy też nie ze względu na sytuację finansową:			
	V '93	X '94	XI '95
- starać się jak najmniej wydawać, ograniczać wydatki	74	83	79
- podejmować dodatkowe prace zarobkowe	12	25	31
- sięgać do oszczędności gotówkowych	17	24	26
- zaciągać pożyczkę	21	23	25
- zwracać się o pomoc do różnych instytucji	9	9	10
- prosić o pomoc rodzinę, krewnych	24	23	25
- rezygnować z wydatków na niektóre cele	59	83	79

Do rezygnacji lub ograniczenia potrzeb było zmuszonych ponad 90% osób najuboższych ekonomicznie: osiągających najniższe dochody, deklarujących złe warunki materialne swoich gospodarstw domowych, bezrobotnych.

Te same grupy społeczne częściej niż inne zwracały się o pomoc do różnych instytucji. Byli to przede wszystkim bezrobotni (35%), najubożej uposażeni (31%), ale także co piąty robotnik niewykwalifikowany (20%).

Z pomocy rodziny korzystali najczęściej (36%), oprócz grup najuboższych ekonomicznie, ankietowani w wieku 25-34 lata. Na wspomaganie przez rodzinę badanych z tej kategorii wieku wskazują wyniki wszystkich sondaży CBOS poświęconych problematyce więzi rodzinnych i pomocy wzajemnej. Jest to swego rodzaju weryfikacja tezy, że finansowe wspomaganie dzieci przez rodziców nie kończy się z chwilą uzyskania przez nie samodzielności społecznej i ekonomicznej.

Sięganie do oszczędności jako sposób na kłopoty finansowe - na podstawie dostępnych danych - jest trudne do interpretacji. Oczywiście istnieje czytelny związek z sytuacją materialną gospodarstw: im wyższe wykształcenie i wyższe dochody, tym częściej ankietowani deklarują korzystanie z rezerw finansowych. Trudno jednak wnioskować, czy chodzi tu o prawdziwe oszczędności, czyli nadwyżki finansowe, czy też o drobne sumy odłożone na bieżące potrzeby wskutek gospodarności i przezorności osobistej. Odrębny problem stanowi nastawienie do istniejących braków. W tej samej sytuacji finansowej jedni ograniczą swoje potrzeby, a inni nie zrezygnują z nich, choćby kosztem zadłużania się lub wydania wszystkich rezerw finansowych.

Dodatkową pracę zarobkową najczęściej podejmowali ankietowani osiągający najniższe dochody (47%), bezrobotni (40%) i robotnicy niewykwalifikowani (40%), a następnie osoby z wyższym wykształceniem (39%). Można więc powiedzieć, że mamy tu do czynienia ze skrajnie różną motywacją do dodatkowego zarabiania. Grupy najuboższe ekonomicznie dorabiają, żeby "związać koniec z końcem", a grupy uprzywilejowane ekonomicznie, żeby podnieść - i tak relatywnie wysoki - poziom życia swego gospodarstwa domowego.

★

★   ★

Pod koniec ubiegłego roku największa część badanych oceniała sytuację swojego gospodarstwa domowego jako średnią. Osób deklarujących złe warunki materialne było ponad dwukrotnie więcej niż tych, którzy byli z nich zadowoleni.

W 29% gospodarstw domowych całkowite dochody nie pokrywają wydatków związanych z podstawowymi potrzebami rodziny: wyżywieniem i utrzymaniem mieszkania (domu). Ponad połowa badanych deklaruje brak w ich rodzinach pieniędzy na ubranie i buty, a w więcej niż co trzecim gospodarstwie odczuwany jest brak pieniędzy na żywność.

Mimo to po raz pierwszy od dłuższego czasu można mówić o poprawie społecznego samopoczucia związanego z sytuacją materialną gospodarstw. Po raz pierwszy od maja '93 odsetek respondentów deklarujących życie na poziomie średnim i powyżej średniego przewyższył odsetek deklarujących życie skromne i ubogie. Wprawdzie nieliczni mówią o poprawie warunków życia, ale znacznie mniej osób niż w kwietniu '95 deklaruje pogarszanie się warunków życia w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Najwięcej osób uważa, że osiągnęło swego rodzaju stabilizację.

Jednocześnie można sformułować tezę o postępującym rozwarstwieniu społeczeństwa: w największym stopniu pogarszają się warunki życia grup najuboższych ekonomicznie, a wśród deklarujących poprawę warunków życia największy odsetek stanowią przedstawiciele grup o relatywnie wysokiej pozycji społecznej i dobrej kondycji materialnej.

A N E K S

PODZIAŁ NA REGIONY W BADANIACH CBOS

1. Region północny:

09 woj. elbląskie
10 woj. gdańskie
17 woj. koszalińskie
26 woj. olsztyńskie
39 woj. słupskie
41 woj. szczecińskie

2. Region zachodni:

11 woj. gorzowskie
12 woj. jeleniogórskie
20 woj. legnickie
45 woj. wałbrzyskie
47 woj. wrocławskie
49 woj. zielonogórskie

3. Region środkowozachodni:

05 woj. bydgoskie
13 woj. kaliskie
16 woj. konińskie
21 woj. leszczyńskie
29 woj. pilskie
32 woj. poznańskie
44 woj. toruńskie
46 woj. wrocławskie

4. Region środkowy:

01 woj. warszawskie
07 woj. ciechanowskie
24 woj. łódzkie
30 woj. piotrkowskie
31 woj. płockie
34 woj. radomskie
37 woj. sieradzkie
38 woj. skierniewickie

5. Region wschodni:

02 woj. białkopodlaskie
03 woj. białostockie
06 woj. chełmskie
22 woj. lubelskie
23 woj. łomżyńskie
28 woj. ostrołęckie
36 woj. siedleckie
40 woj. suwalskie
48 woj. zamojskie

6. Region południowo-wschodni:

15 woj. kieleckie
18 woj. krakowskie
19 woj. krośnieńskie
25 woj. nowosądeckie
33 woj. przemyskie
35 woj. rzeszowskie
42 woj. tarnobrzeskie
43 woj. tarnowskie

7. Region południowo-zachodni:

04 woj. bielskie
08 woj. częstochowskie
14 woj. katowickie
27 woj. opolskie

Tabela 1. Ile wynoszą miesięczne dochody na 1 osobę w Pana(i) gospodarstwie domowym? (%)

	Poniżej 125 zł	125 - 199	200 - 274	275 - 324	325 i powyżej	Średni dochód na osobę	Liczba osób
Ogółem	15	14	27	15	29	3108	1196
Płeć							
Mężczyźni	15	12	29	13	29	3066	568
Kobiety	14	15	26	16	29	3145	628
Wiek							
do 24 lat	15	15	30	15	26	2919	160
25-34	25	17	26	11	22	2928	215
35-44	23	17	22	13	24	2677	269
45-54	8	12	28	15	37	3941	199
55-64	7	10	24	21	38	3198	158
65 lat i więcej	6	11	36	15	32	3134	194
Miejsce zamieszkania							
Wieś	25	19	30	10	15	2573	448
Miasto do 20 tys.	17	10	34	16	24	2710	143
od 21 do 100 tys.	9	13	29	16	33	3325	243
101-500 tys.	6	11	21	17	45	3590	236
501 tys.i więcej mieszk.	1	8	18	23	50	4144	125
Region							
Północny	8	16	31	12	34	2963	146
Zachodni	16	12	26	11	34	3162	136
Środkowozachodni	13	22	28	13	24	2748	182
Środkowy	15	10	28	16	31	3419	218
Wschodni	22	15	25	16	22	2693	126
Południowo-wschodni	23	14	28	15	20	3080	199
Południowo-zachodni	6	11	25	18	39	3475	190
Wykształcenie							
Podstawowe	19	13	31	16	21	2923	402
Zasadnicze zawodowe	20	18	30	11	20	2537	344
Średnie	8	14	24	17	37	3352	366
Wyższe	2	0	12	13	72	5272	84
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja	4	5	15	14	63	4960	70
Prac.umysł.niż.szczebła	4	5	24	20	46	3753	99
Pracownicy fiz.- umysł.	11	19	25	16	28	3237	56
Robotnicy wykwalifikowani	13	17	29	17	24	2738	152
Robotnicy niewykwalifik.	33	13	31	9	14	4201	66
Rolnicy	28	20	19	10	23	2967	67
Prywatni przedsiębiorcy	7	5	25	19	44	4069	40
Bierni zawodowo							
Renciści	16	15	34	13	21	2517	157
Emeryci	4	9	29	18	39	3329	237
Uczniowie i studenci	9	14	34	12	31	3107	61
Bezrobotni	38	24	23	12	4	1717	101
Gospodynie domowe i inni	24	22	29	8	17	2397	90
Pracujący poza rolnictwem							
Sfera budżetowa	12	10	21	19	38	3115	119
Sektor państwowy	12	14	28	17	29	3040	144
Sektor prywatny	11	12	26	14	37	4194	198
Spółdzielczość	4	10	40	18	28	3630	25
Ocena własnych war. mater.							
Złe	28	21	28	11	11	2062	463
Średnie	7	11	29	20	32	3314	538
Dobre	2	5	21	8	64	5023	195
Udział w prakt. religijnych							
Kilka razy w tygodniu	11	11	35	15	28	2905	64
Raz w tygodniu	15	15	30	15	25	3100	677
Kilka razy w roku	15	16	24	13	33	3091	322
W ogóle nie uczestniczy	16	6	22	16	41	3275	131
Poglądy polityczne							
Lewica	16	11	21	16	35	3316	237
Centrum	15	14	26	14	31	3095	325
Prawica	10	13	30	15	31	3456	378
Trudno powiedzieć	20	18	31	14	18	2419	255

Tabela 2. Czy uważa Pan(i), że obecnie dochody Pana(i) rodziny w porównaniu z przeciętnymi dochodami rodzin w Polsce są:

	znacznie wyższe	raczej wyższe	takie same	raczej niższe	znacznie niższe	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	1	8	35	32	21	3	1253
Płeć							
Mężczyźni	1	11	32	30	24	3	592
Kobiety	1	6	37	35	19	3	661
Wiek							
do 24 lat	0	8	46	28	14	4	171
25-34	0	10	31	37	19	3	225
35-44	2	8	38	27	24	2	282
45-54	1	10	35	30	21	3	207
55-64	0	9	29	35	27	1	164
65 lat i więcej	1	5	30	39	22	4	204
Miejsce zamieszkania							
Wieś	0	4	30	36	28	3	473
Miasto do 20 tys.	2	7	34	39	16	2	150
od 21 do 100 tys.	1	8	33	30	23	5	251
101-500 tys.	1	13	45	28	12	1	248
501 tys.i więcej mieszk.	2	18	36	26	17	1	131
Region							
Północny	1	12	34	30	19	4	157
Zachodni	0	8	35	29	28	1	145
Środkowo-zachodni	1	7	35	32	20	4	183
Środkowy	1	11	29	35	22	1	228
Wschodni	0	4	28	33	29	5	130
Południowo-wschodni	1	7	32	38	23	0	204
Południowo-zachodni	0	8	49	28	11	4	207
Wykształcenie							
Podstawowe	0	5	25	36	31	3	427
Zasadnicze zawodowe	0	4	34	36	22	4	357
Średnie	1	12	43	29	13	2	380
Wyższe	3	27	45	21	4	1	89
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja	2	29	42	20	6	1	74
Prac.umysł.niż.szczebla	2	10	54	27	5	2	102
Pracownicy fiz.- umysł.	0	15	44	17	22	2	57
Robotnicy wykwalifikowani	0	5	36	42	15	2	154
Robotnicy niewykwalifik.	0	0	33	32	32	2	71
Rolnicy	0	3	27	36	31	3	79
Prywatni przedsiębiorcy	10	27	42	10	5	7	45
Bierni zawodowo							
Renciści	0	2	23	36	35	3	164
Emeryci	0	7	31	39	19	2	245
Uczniowie i studenci	0	17	43	27	7	7	66
Bezrobotni	0	4	17	33	46	1	103
Gospodynie domowe i inni	0	5	47	28	16	3	96
Pracujący poza rolnictwem							
Sfera budżetowa	0	12	41	35	11	0	125
Sektor państwowy	1	9	45	27	15	3	146
Sektor prywatny	3	14	40	27	14	2	208
Spółdzielczość	0	11	39	25	19	6	27
Dochody na jedną osobę							
Poniżej 125 zł	0	1	12	35	53	1	177
125 - 199	0	2	21	40	35	2	167
200 - 274	0	5	34	37	20	5	328
275 - 324	0	7	45	35	12	1	175
325 i powyżej	2	20	47	22	7	3	349
Ocena własnych war. mater.							
Złe	0	1	15	37	44	2	477
Średnie	0	5	48	36	8	3	566
Dobre	3	34	43	12	4	2	210
Udział w prakt. religijnych							
Kilka razy w tygodniu	0	4	42	35	15	4	71
Raz w tygodniu	1	8	35	33	22	2	705
Kilka razy w roku	1	8	33	33	21	3	335
W ogóle nie uczestniczy	1	14	33	26	23	4	142
Poglądy polityczne							
Lewica	2	9	35	30	23	1	240
Centrum	0	9	35	35	19	1	334
Prawica	0	10	39	30	18	3	401
Trudno powiedzieć	0	4	29	35	28	4	276

Tabela 3. Jak Pan(i) ocenia obecne warunki materialne swojego gospodarstwa domowego? Czy są one:

	złe	ani dobre, ani złe	dobre	Liczba osób
Ogółem	38	45	17	1254
Płeć				
Mężczyźni	37	47	16	593
Kobiety	39	44	17	661
Wiek				
do 24 lat	32	45	23	171
25-34	38	43	19	225
35-44	41	43	16	282
45-54	38	49	13	207
55-64	38	46	15	164
65 lat i więcej	39	46	16	205
Miejsce zamieszkania				
Wieś	45	44	11	473
Miasto do 20 tys.	36	51	13	150
od 21 do 100 tys.	34	44	22	251
101-500 tys.	33	45	22	248
501 tys. i więcej mieszk.	32	46	21	131
Region				
Północny	34	47	19	157
Zachodni	49	40	11	145
Środkowo-zachodni	43	41	16	183
Środkowy	35	46	19	228
Wschodni	44	38	18	130
Południowo-wschodni	41	47	12	204
Południowo-zachodni	26	52	22	207
Wykształcenie				
Podstawowe	46	46	9	427
Zasadnicze zawodowe	44	45	12	357
Średnie	29	47	24	380
Wyższe	17	37	46	89
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	17	38	45	74
Prac.umysł.niż.szczębla	23	54	23	102
Pracownicy fiz.- umysł.	38	39	23	57
Robotnicy wykwalifikowani	34	54	12	154
Robotnicy niewykwalifik.	44	55	1	71
Rolnicy	40	48	12	79
Prywatni przedsiębiorcy	11	40	49	45
Bierni zawodowo				
Renciści	50	44	6	165
Emeryci	36	47	17	245
Uczniowie i studenci	32	40	28	66
Bezrobotni	64	27	9	103
Gospodynie domowe i inni	43	44	13	96
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	29	47	24	125
Sektor państwowy	33	51	16	146
Sektor prywatny	27	48	25	208
Spółdzielczość	22	60	18	27
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 125 zł	75	23	3	177
125 - 199	59	35	6	167
200 - 274	40	48	12	328
275 - 324	29	62	9	175
325 i powyżej	15	49	36	349
Ocena własnych war. mater.				
Złe	100	0	0	477
Średnie	0	100	0	566
Dobre	0	0	100	210
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	24	55	21	71
Raz w tygodniu	38	47	15	706
Kilka razy w roku	38	45	17	335
W ogóle nie uczestniczy	46	32	22	142
Poglądy polityczne				
Lewica	39	43	18	240
Centrum	38	46	17	334
Prawica	31	48	21	401
Trudno powiedzieć	48	42	9	277

Tabela 4. Czy w porównaniu z sytuacją sprzed 12 miesięcy Panu(i) i Pana(i) rodzinie żyje się:
(%)

	znacznie lepiej	nieco lepiej	tak samo	nieco gorzej	znacznie gorzej	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	1	11	47	29	11	1	1254
Płeć							
Mężczyźni	2	12	47	30	10	0	593
Kobiety	1	10	47	28	13	1	661
Wiek							
do 24 lat	2	18	49	26	6	0	171
25-34	1	16	52	23	7	1	225
35-44	1	11	47	28	14	1	282
45-54	1	8	43	35	13	0	207
55-64	1	10	39	35	15	0	164
65 lat i więcej	2	5	52	28	12	2	205
Miejsce zamieszkania							
Wieś	2	10	48	29	10	2	473
Miasto do 20 tys.	0	12	46	30	12	0	150
od 21 do 100 tys.	1	10	45	32	12	0	251
101-500 tys.	1	12	50	27	11	0	248
501 tys.i więcej mieszk.	3	15	45	25	13	0	131
Region							
Północny	2	15	46	26	10	1	157
Zachodni	1	9	51	25	14	1	145
Środkowozachodni	1	8	45	38	7	0	183
Środkowy	2	17	43	26	13	0	228
Wschodni	1	8	53	23	12	2	130
Południowo-wschodni	0	10	47	33	9	1	204
Południowo-zachodni	2	8	46	29	13	1	207
Wykształcenie							
Podstawowe	0	11	48	25	15	1	427
Zasadnicze zawodowe	0	8	50	30	11	1	357
Średnie	4	10	44	33	9	0	380
Wyższe	0	28	42	27	3	0	89
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja	0	25	48	23	4	0	74
Prac.umysł.niż.szczebla	2	15	46	29	9	0	102
Pracownicy fiz.- umysł.	1	12	50	29	8	0	57
Robotnicy wykwalifikowani	2	5	59	25	9	0	154
Robotnicy niewykwalifik.	0	21	33	37	8	1	71
Rolnicy	3	15	54	18	8	1	79
Prywatni przedsiębiorcy	2	17	55	24	1	0	45
Bierni zawodowo							
Renciści	0	8	38	37	17	0	165
Emeryci	2	8	43	35	11	1	245
Uczniowie i studenci	0	9	55	26	11	0	66
Bezrobotni	2	7	42	25	22	1	103
Gospodynie domowe i inni	1	10	52	22	13	3	96
Pracujący poza rolnictwem							
Sfera budżetowa	1	16	48	25	11	0	125
Sektor państwowy	1	9	48	34	8	0	146
Sektor prywatny	2	18	51	25	5	0	208
Spółdzielczość	4	15	48	24	9	0	27
Dochody na jedną osobę							
Poniżej 125 zł	0	9	36	30	25	1	177
125 - 199	1	5	47	36	10	1	167
200 - 274	1	8	48	31	10	1	328
275 - 324	1	14	47	29	9	0	175
325 i powyżej	2	15	50	25	8	0	349
Ocena własnych war. mater.							
Złe	0	5	36	36	22	1	477
Średnie	1	12	51	30	5	1	566
Dobre	6	21	61	10	3	0	210
Udział w prakt. religijnych							
Kilka razy w tygodniu	2	6	46	39	8	0	71
Raz w tygodniu	1	9	50	29	11	1	706
Kilka razy w roku	1	15	44	28	11	0	335
W ogóle nie uczestniczy	1	14	40	27	15	2	142
Poglądy polityczne							
Lewica	1	9	48	29	12	1	240
Centrum	1	12	45	29	12	0	334
Prawica	2	12	48	31	7	0	401
Trudno powiedzieć	0	10	48	25	15	1	277

Tabela 5. Które z wymienionych określeń najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania pieniędzmi w Pana(i) gospodarstwie domowym? 1 - Żyjemy bardzo biednie, nie starcza mi (nam) nawet na podstawowe potrzeby; 2 - Żyjemy skromnie - musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować; 3 - Żyjemy średnio - starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy; 4 - Żyjemy dobrze - starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania; 5 - Żyjemy bardzo dobrze - mogę (możemy) sobie pozwolić na pewien luksus

(%)

	1	2	3	4	5	Liczba osób
Ogółem	6	39	49	5	1	1248
Płeć						
Mężczyźni	6	39	48	6	1	590
Kobiety	6	39	50	5	0	658
Wiek						
do 24 lat	5	29	58	8	0	171
25-34	6	37	50	6	1	224
35-44	7	36	50	6	1	281
45-54	6	35	55	4	1	206
55-64	6	48	43	2	0	163
65 lat i więcej	9	48	38	5	0	204
Miejsce zamieszkania						
Wieś	6	48	42	4	0	471
Miasto do 20 tys.	5	41	48	6	0	149
od 21 do 100 tys.	8	33	54	3	1	249
101-500 tys.	6	32	54	6	1	248
501 tys. i więcej mieszk.	5	28	55	11	1	131
Region						
Północny	7	32	56	5	0	157
Zachodni	7	48	42	2	0	142
Środkowozachodni	11	40	40	8	1	182
Środkowy	6	38	47	8	1	227
Wschodni	7	38	50	2	2	130
Południowo-wschodni	4	49	44	2	0	204
Południowo-zachodni	4	27	63	6	0	206
Wykształcenie						
Podstawowe	10	49	37	3	0	424
Zasadnicze zawodowe	5	42	49	4	1	356
Średnie	5	28	59	7	1	379
Wysze	1	22	63	13	1	89
Grupa społ.-zaw. pracujący						
Kadra kier., inteligencja	3	23	60	13	1	74
Prac. umysł. niż. szczebla	1	14	77	7	0	102
Pracownicy fiz. - umysł.	3	28	64	0	4	57
Robotnicy wykwalifikowani	2	41	53	4	0	152
Robotnicy niewykwalifik.	5	60	35	0	0	71
Rolnicy	6	32	52	10	0	79
Prywatni przedsiębiorcy	0	17	57	23	2	45
Bierni zawodowo						
Renciści	11	53	34	1	1	163
Emeryci	7	45	44	4	0	245
Uczniowie i studenci	8	24	62	6	0	66
Bezrobotni	18	48	31	4	0	101
Gospodynie domowe i inni	7	41	48	4	0	94
Pracujący poza rolnictwem						
Sfera budżetowa	4	35	55	6	0	125
Sektor państwowy	2	39	54	0	0	146
Sektor prywatny	1	25	64	8	2	208
Spółdzielczość	5	23	68	5	0	25
Dochody na jedną osobę						
Poniżej 125 zł	17	59	24	1	0	176
125 - 199	11	56	28	3	1	167
200 - 274	5	42	49	3	1	327
275 - 324	2	36	60	2	0	174
325 i powyżej	2	21	65	12	1	349
Ocena własnych war. mater.						
Złe	16	59	24	1	0	474
Średnie	1	34	64	2	0	564
Dobre	1	8	64	25	2	210
Udział w prakt. religijnych						
Kilka razy w tygodniu	5	43	45	6	1	71
Raz w tygodniu	5	41	49	4	0	703
Kilka razy w roku	7	35	52	5	1	333
W ogóle nie uczestniczy	11	35	44	9	1	140
Poglądy polityczne						
Lewica	5	38	49	7	1	240
Centrum	6	37	51	6	0	334
Prawica	4	34	56	6	1	399
Trudno powiedzieć	11	49	37	3	0	273

Tabela 6. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się Panu(i) lub w Pana(i) gospodarstwie domowym, że nie starczyło pieniędzy na zakup żywności? (%)

	Tak	Nie	Nie pamię- tam	Liczba osób
Ogółem	37	62	1	1254
Płeć				
Mężczyźni	37	62	2	593
Kobiety	37	62	1	661
Wiek				
do 24 lat	38	59	4	171
25-34	41	59	0	225
35-44	42	57	1	282
45-54	32	67	0	207
55-64	40	59	1	164
65 lat i więcej	27	71	2	205
Miejsce zamieszkania				
Wieś	41	58	1	473
Miasto do 20 tys.	44	54	2	150
od 21 do 100 tys.	35	65	0	251
101-500 tys.	35	63	2	248
501 tys. i więcej mieszk.	21	77	1	131
Region				
Północny	47	53	0	157
Zachodni	39	59	2	145
Środkowozachodni	38	62	1	183
Środkowy	30	70	0	228
Wschodni	45	53	2	130
Południowo-wschodni	38	61	1	204
Południowo-zachodni	27	70	3	207
Wykształcenie				
Podstawowe	43	55	2	427
Zasadnicze zawodowe	45	54	2	357
Średnie	29	71	1	380
Wyższe	12	88	0	89
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	18	82	0	74
Prac. umysł. niż. szczebla	23	77	0	102
Pracownicy fiz. - umysł.	42	58	0	57
Robotnicy wykwalifikowani	39	58	2	154
Robotnicy niewykwalifik.	57	40	3	71
Rolnicy	39	60	1	79
Prywatni przedsiębiorcy	15	85	0	45
Bierni zawodowo				
Renciści	46	52	2	165
Emeryci	29	69	2	245
Uczniowie i studenci	32	68	0	66
Bezrobotni	62	38	0	103
Gospodynie domowe i inni	32	66	3	96
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	29	71	0	125
Sektor państwowy	39	60	1	146
Sektor prywatny	35	64	1	208
Spółdzielczość	35	56	8	27
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 125 zł	58	41	0	177
125 - 199	55	44	1	167
200 - 274	41	56	2	328
275 - 324	33	67	0	175
325 i powyżej	16	83	1	349
Ocena własnych war. mater.				
Złe	56	42	2	477
Średnie	30	69	1	566
Dobre	10	90	0	210
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	34	66	0	71
Raz w tygodniu	36	63	1	706
Kilka razy w roku	40	59	1	335
W ogóle nie uczestniczy	36	63	2	142
Poglądy polityczne				
Lewica	37	62	1	240
Centrum	37	62	1	334
Prawica	32	67	1	401
Trudno powiedzieć	43	55	2	277